

تأثیر تغییر جنسیت بر میزان ارث از منظر فقه امامیه

زهرا زارع زادگان^۱

چکیده

تغییر جنسیت به عنوان یکی از موضوعات مهمی به شمار می‌رود که موجب پیدایش مسائل جدید و مستحدث فقہی شده است. با صدور مجوز شرعی و قانونی انجام عمل تغییر جنسیت در شرایط مشخص، در سالیان اخیر درخواست افراد ترانجسیتی و دارای اختلال هویت جنسی برای انجام این عمل بیش از گذشته شده است. تغییر جنسیت دادن از سن، آثار و تبعات فقہی و حقوقی را به دنبال دارد. یکی از مسائلی که تحت تأثیر تغییر جنسیت قرار می‌گیرد، مسئله ارث و توارث است. به موجب مبانی فقہی شیعه، هر انسانی که فوت می‌کند، اموال و دارایی او براساس میزان سهم الارث مشخص، میان وارثان تقسیم شده و به ملکیت آنان در می‌آید. سهم الارث زنان با مردان متفاوت است. اما چنانچه یکی از وراثت تغییر جنسیت داده و مردانگی و یا زنانگی خود را تغییر دهد، درباره محاسبه سهم الارث ممکن است ابهاماتی ایجاد شود. براین اساس مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی تأثیر تغییر جنسیت بر میزان ارث را از منظر فقه امامیه مورد بررسی قرار داده است و به این نتیجه دست یافته است که در صورت تغییر جنسیت یکی از وراثت، جنسیت او در هنگام فوت متوقی ملاک تقسیم ارث است.

کلیدواژه‌ها

ارث، تغییر جنسیت، توارث، خنثی، مشروعیت.

^۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه ام ابیها (سلام الله علیها) دزفول.

مقدمه

موضوع تغییر جنسیت از موضوعات مستحدث فقہی است که در سالیان اخیر و با پیشرفت علم، بیش از گذشته در جامعه مطرح گردیده است و افرادی که از اختلال هویت جنسی رنج می‌برند راحت‌تر از گذشته می‌توانند نسبت به تغییر جنسیت خود اقدام کنند. این عمل آثار و پیامدهای فقہی را در مسائل مختلفی از جمله عقد نکاح، نفقه، حضانت و ارث به همراه دارد. چرا که باید روشن شود فردی که تغییر جنسیت می‌دهد، در فرض ارث بردن چگونه محاسبه می‌شود. جنسیت پیشین او ملاک است یا براساس جنسیت فعلی، به او سهم الارث تعلق می‌گیرد. این مسئله در حالات مختلفی مانند رابطه توارث بین فرزند و والدین در صورت تغییر جنسیت فرزند و یا تغییر جنسیت یکی از والدین و همچنین توارث بین زوجین در صورت تغییر جنسیت یکی از آنها مطرح می‌شود.

با توجه به این که در زمان حاضر روند تغییر جنسیت ساده‌تر از گذشته شده است و افراد بیشتری که از شرایط لازم به انجام این عمل برخوردار هستند نسبت به آن اقدام می‌نمایند، از این رو به نظر می‌رسد بحث از آثار و تبعات فقہی که بر تغییر جنسیت مترتب می‌شود، بایسته و ضروری است. چرا که عدم آگاهی از این آثار می‌تواند مشکلاتی مانند تصرف مال غیر را به دنبال داشته باشد. به همین علت اثر حاضر به بررسی تأثیر تغییر جنسیت در میزان ارث و تبیین حالات و صورت‌های مختلف این مسئله پرداخته است. هدف این نوشتار بیان چگونگی تأثیرگذاری تغییر جنسیت در میزان ارث بردن وراثت است.

در مورد تأثیر تغییر جنسیت بر میزان ارث، تاکنون اثر مستقلی نگارش نشده است و تنها در آثاری که به اصل مشروعیت تغییر جنسیت و تبعات فقہی و حقوقی آن پرداخته‌اند، از مسئله میزان ارث پس از تغییر جنسیت نیز بحث شده است. به طور مثال می‌توان به اثری که تحت عنوان «بررسی فقہی و حقوقی مسئله تغییر جنسیت» به اهتمام عمار رحیمی گلشانی نگاشته شده است اشاره نمود که به بررسی اصل مشروعیت تغییر جنسیت پرداخته و برخی از آثار آن را نیز بیان نموده است. لکن به طور اختصاصی به تأثیر آن در میزان ارث پرداخته است.

همچنین مقاله ای با موضوع «تغییر جنسیت و آثار فقهی-حقوقی آن بر روابط زوجین» توسط سعید صناعی و علیرضا فصیحی زاده نگارش یافته است. در این اثر نیز بیشتر به بررسی آثار تغییر جنسیت در روابط زوجین مثل نکاح، طلاق و نفقه پرداخته شده است و اشاره مختصری نیز به نحوه ارث بردن آن ها از یکدیگر پس از تغییر جنسیت نموده است. اما به طور اختصاصی به این مقوله پرداخته نشده است.

همان گونه که از پیشینه برمی آید، وجه تمایز اثر حاضر با سایر آثار روشن بوده و هیچ اثر مشابهی وجود ندارد. از این رو می توان ادعا کرد این نوشتار از نوآوری برخوردار است. چرا که به طور اختصاصی به بررسی تأثیرگذاری تغییر جنسیت در میزان ارث بردن وراثت پرداخته شده است و ابعاد مختلف این مسئله را به طور دقیق مورد بررسی قرار داده است.

این نوشتار به دنبال یافتن پاسخ مناسب برای این پرسش است که از نظر فقهی امامیه تغییر جنسیت چه تأثیری بر میزان ارث دارد. پرسش های فرعی نیز در این نوشتار مطرح شده است که عبارتند از این که: حقیقت ارث چیست؟ تغییر جنسیت از نظر فقها در چه صورتی مشروع دانسته شده است؟ تغییر جنسیت چه اثری در ارث بردن افراد دارد؟ با استفاده از روش توصیفی سعی گردیده است به این پرسش، پاسخ مناسبی داده شود.

۱- مفهوم شناسی

در ابتدای بحث بایسته است مفاهیم کاربردی نوشتار پیش رو به طور دقیق تبیین شوند. از این رو واژگانی مانند جنسیت، خنثی، ارث و تغییر جنسیت مورد واکاوی قرار می گیرند تا منظور از آن ها روشن شود.

۱-۱- ارث

ارث در لغت به معنای باقیمانده چیزی دانسته شده است.^۱ واژه شناسان عرب ارث را در معنای انتقال بدون عقد مال و دارایی متوقی به دیگری دانسته اند.^۲

۱. مصباح المنیر، ج ۲، ص ۲۷۳.

۲. مفردات الفاظ القرآن، ص ۵۵۵.

در زبان فارسی برای ارث، معانی مختلفی ذکر شده است. مشهورترین تعریف در بین لغت شناسان فارسی زبان عبارت است از این که ارث را به معنای صاحب و مالک مال و دارایی شخص متوفی ترجمه کرده اند.^۱ در معانی دیگری مانند باقی گذاشتن مالی پس از مرگ، ترکه و حقوقی که شخص به سبب مرگ افراد، مستحق می گردد نیز استعمال شده است.^۲

در تبیین معنا و مفهوم اصطلاحی واژه «ارث» برخی از فقها معتقدند مالی است که انسانی بر اثر فوت دیگری و در اثر رابطه خویشاوندی نسبی یا سببی مالک می شود.^۳ همچنین شهید ثانی در تعریف جامعی از ارث چنین بیان داشته است:

«میراث بر وزن مِفعال است که در اصل «مِوراث» بوده و «یای» آن منقلب از واو است. میراث یا از ریشه سه حرفی «ارث» اشتقاق یافته است و یا از «موروث» اخذ شده است. بنابر احتمال نخست معنای میراث، معنای مصدری خواهد بود. یعنی استحقاق انسان نسبت به مال متوفی اصالتاً به دلیل خویشاوندی نسبی یا سببی؛ بنابر احتمال دوم، اسم مفعول است، یعنی آن چیزی که انسان در اثر فوت دیگری، مستحق می شود».^۴

بنابراین ارث به مال و دارایی اطلاق می شود که پس از فوت انسان، به صورت قهری و بدون هیچ گونه قراردادی به ملکیت خویشاوندان نسبی یا سببی او در خواهد آمد.^۵

۲-۱- جنسیت

در کتب لغت زبان فارسی، جنسیت را این گونه تعریف کرده اند: «آن چیزی که شامل انواع متعدد باشد، مثل جنس حیوان که شامل انسان و سایر حیوانات است».^۶

^۱ . فرهنگ معین، ج ۱، ص ۱۹۴.

^۲ . لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۸۵۴.

^۳ . مفتاح الکرامه، ج ۸، ص ۱۶۹.

^۴ . الروضة البهیه فی شرح اللمعة الدمشقیه، ج ۲، ص ۲۸۸.

^۵ . همان، ص ۲۸۹.

^۶ . فرهنگ معین، ج ۱، ص ۲۹۸.

جنسیت واقعی انکارناپذیر در نظام آفرینش بوده که افراد انسانی را از همان ابتدای خلقت به دو گروه زن و مرد تقسیم کرده است. این تمایز دیرینه از یک سو پایه گذار زنجیره حیات بشری و از سوی دیگر زمینه ساز رویارویی و مقایسه پایداری است که پایان آن هیچ گاه فرا نخواهد رسید. اما آن چه که در این مقاله مدنظر ما قرار دارد، جنسی است که شامل مذکر و مؤنث می شود. در تعریف واژه «جنسی» نیز این چنین آمده است: «آلت تناسلی، تناسلی، دارای خاصیت نر و ماده بودن و دارای تمایلات جنسی بودن»^۱.

۳-۱- خنثی (ممسوح)

خنثی به کسی گفته می شود که در حقیقت نه مرد است و نه زن؛ بلکه به هر دو طرف تمایل دارد و کشش نسبت به سوی هر دو جنس را در وجود خود احساس می کند. در واقع می توان گفت خنثی بدین معناست که شخص از نظر جنسیت و ظاهری، دارای علائم جنسی هر دو جنس مذکر و مؤنث باشد. هم دارای آلت تناسلی مردانه است هم آلت تناسلی زنانه.^۲

تعریف مذکور بین فقها و پزشکان مشترک است و اختلاف نظری با یکدیگر ندارند. به دلیل این که هم فقها و هم پزشکان، تعیین جنسیت بر اساس آلت تناسلی را قبول دارند. لذا اگر شخص آلت تناسلی مردانه را دارا باشد بر او حکم زن بودن می کنند؛ و اگر آلت تناسلی زنانه داشته باشد بر او حکم مرد بودن را اطلاق می کنند. اما در صورتی که هر دو آلت را در خود داشته باشد به او خنثی گفته می شود.^۳

ممسوح به کسی گفته می شود که نه آلت زنانه را دارد نه آلت مردانه. در حقیقت فاقد آلت تناسلی است. برای این افراد هنگام عمل جراحی آلت تناسلی یکی از دو جنس زن یا مرد را قرار می دهند تا بتوانند به زندگی خود ادامه دهند.^۴

الف) خنثی مشکل

۱. فرهنگ عمید، ص ۲۶۵.

۲. روضة البهیه فی شرح اللمعة الدمشقیه، ج ۲، ص ۱۳۴.

۳. رساله نوین، ص ۲۶۸.

۴. وضعیت تغییر جنسیت، ص ۴۲.

اما این که آیا براساس زمان قبل از تغییر جنسیت ارث می‌برند یا این که براساس زمان و وضعیت فعلی خود، اختلافاتی وجود دارد. قول اقوی این است که براساس جنسیت فعلی خود از فرزندشان ارث می‌برند. مرحوم امام خمینی در این باره چنین بیان می‌دارد:

«اگر پدر یا مادر تغییر جنسیت دهند، برابر با عنوانی که اکنون بر

این افراد صدق می‌کند، ارث می‌برند»^۱.

دلیل این مطلب آن است که مقدار ارث را بر مرد بودن و زن بودن مترتب کرده‌اند و مراد از مرد و زن بودن، صدق این عناوین هنگام فوت مورث است. بنابراین کسی که مرد بوده و هنگام مرگ مورث، تغییر جنسیت داده و تبدیل به زن شده است، نصف مرد ارث می‌برد نه این که مانند مردها ارث ببرد.^۲

۳-۳- حالت سوم: ارث بردن زوجین (تغییر جنسیت داده) از یکدیگر

براساس مبانی فقه شیعه، ازدواج دائم چنانچه هر یک از زن و شوهر فوت کند، دیگری از او ارث می‌برد. این مهم در فقه شیعه و حقوق اسلام به صراحت بیان گردیده است. لکن برای ثبوت رابطه توارث بین زوجین، وجود دو شرط بایسته است؛ نخست اینکه رابطه زوجیت دائمی باشد؛ دیگر بقای رابطه زوجیت در زمان فوت.^۳

در بحث حاضر، در فرض تغییر جنسیت دادن هر یک از زن و شوهر، یکی از شروط فوق از بین می‌رود. توضیح آن که یکی از آثار تغییر جنسیت بر عقد نکاح این است که موجب بطلان آن می‌شود. مع الوصف، به دلیل باطل شدن نکاح پس از تغییر جنسیت دادن هر یک از زن و شوهر، شرط تداوم نکاح در زمان فوت زوج یا زوجه از بین می‌رود و دیگر امکان برقراری رابطه توارث وجود ندارد و زوجین نمی‌توانند از همدیگر ارث ببرند.^۴

^۱. تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۶۲۳.

^۲. جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۲۹، ص ۳۷۲.

^۳. روضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه، ج ۳، ص ۲۱۴.

^۴. بررسی فقهی حقوقی تغییر جنسیت، ص ۲۸۰.

نتیجه گیری

تمامی مسلمانان از زمانی که به سن تکلیف می رسند، احکام و تکالیفی بر عهده آنان قرار می گیرد که موظف به رعایت آن ها هستند. همچنین از زمانی که به سن قانونی برسند، بر اساس قوانین فقهی و قضایی، از حقوقی در کشور برخوردار شده و می توانند از این حقوق خود بهره مند گردند. برخی از این احکام و حقوق میان زنان و مردان متفاوت است. از این رو مقاله حاضر با عنوان تأثیر تغییر جنسیت بر میزان ارث از منظر فقه امامیه، این موضوع را مورد بررسی قرار داده است و به نتایج زیر دست یافته است:

۱- پس از این که شخص تغییر جنسیت می دهد، در صورتی که ازدواج کرده باشد، عقد نکاح او منفسخ می شود و به همین علت، رابطه توارث نیز از بین خواهد رفت و امکان ارث بردن هر یک از زن و شوهر از یکدیگر پس از تغییر جنسیت دادن وجود ندارد.

۲- رابطه توارث بین فرزند و والدین حتی پس از تغییر جنسیت دادن هر یک از آنان نیز همچنان پابرجاست و از همدیگر ارث می برند. ملاک تعلق سهم الارث به وارث نیز، جنسیت او در زمان تقسیم ماترک است. بنابراین اگر هنگام فوت، دختر باشد ولی در فاصله بین فوت تا تقسیم ترکه، تغییر جنسیت بدهد و پسر شود، همانند پسران ارث می برد.

۳- تفاوت رابطه توارث بین زوجین با رابطه توارث بین والدین و فرزند در میزان و شدت قرابت بین آنهاست. توضیح آن که رابطه خویشاوندی بین والدین و فرزند بسیار نزدیک تر و شدیدتر است از رابطه بین زن و شوهر. زیرا فرزند از صلب پدر به وجود آمده و در رحم مادر رشد و نمو می کند. شدت این رابطه به اندازه ای است که تغییر جنسیت هر یک از آنها نیز نمی تواند موجب سقوط رابطه توارث شود و همچنان می توانند از یکدیگر ارث ببرند؛ برخلاف رابطه زوجیت که پس از تغییر جنسیت یکی از زن و شوهر، باطل شده و به تبع آن، رابطه توارث نیز ساقط می شود.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. باریکلو، علیرضا، و وضعیت تغییر جنسیت، تهران، اندیشه، چاپ سوم، ۱۳۸۶هـ-ش.
۲. بی آزار شیرازی، علی، رساله نوین، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سی ام، ۱۳۸۸هـ-ش.
۳. حرعاملی، محمد بن حسن، و سائل الشیعه الی تفصیل مسائل الشریعه، بیروت، دارالفکر، چاپ یازدهم، ۱۴۳۱هـ-ق.
۴. حسن بن یوسف (علامه حلی)، بحوث فقهیه، قم، جامعه مدرسین، چاپ سوم، ۱۴۱۸هـ-ق.
۵. حسینی عاملی، محمد جواد، مفتاح الکرامه فی شرح القواعد العلامه، قم، جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۴۱۹هـ-ق.
۶. خامنه ای، سیدعلی، رساله اجوبه الاستفتائات، تهران، نشرالهدی، چاپ بیست و ششم، ۱۳۸۰هـ-ش.
۷. خرازی، سید محسن، تغییر جنسیت، قم، اهل بیت، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۳هـ-ش.
۸. خویی، سیدابوالقاسم، مصباح الفقاهه، قم، انتشارات موسسه النشر الاسلامی چاپ اول، ۱۳۷۸هـ-ش.
۹. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه، مؤسسه لغتنامه دهخدا، ۱۳۶۵هـ-ش.
۱۰. دینانی، علی، حقوق اخلاق پز شکی و اصلاح جنسیت، تهران، اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۰هـ-ش.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، بیروت، دارالشامیه، چاپ هشتم، ۱۴۲۳هـ-ق.
۱۲. رئیسی، فیروزه، اختلال هویت جنسیتی، تهران، انتشارات بهار، چاپ هفتم، ۱۳۸۳هـ-ش.

- ۱۳ . شهید ثانی، **روضه البهیه فی شرح اللمعه دمشقیه**، قم، اسلامی چاپ، هجدهم، ۱۴۲۸-ق.
- ۱۴ . طوسی، محمد بن حسن، **الخلافا**، قم، نشر دلیل ما، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۸۹-ش.
- ۱۵ . عاملی، شمس الدین محمد بن مکی (شهید اول)، **القواعد و الفوائد**، تحقیق عبد الهادی حکیم، قم، انتشارات مفید، چاپ دوم، ۱۴۱۸-ق.
- ۱۶ . عمید، حسن، **فرهنگ فارسی عمید**، تهران، امیرکبیر، چاپ بیست و دوم، ۱۳۸۰-ش.
- ۱۷ . فیومی، احمد، **المصباح المنیر**، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ بیست و سوم، ۱۴۲۸-ق.
- ۱۸ . کرکی، علی بن حسین (محقق کرکی)، **جامع المقاصد فی شرح القواعد**، قم، مؤسسه آل البیت، چاپ دوم، ۱۴۱۴-ق.
- ۱۹ . کریمی نیا، محمد مهدی، **تغییر جزسیت از منظر فقه و حقوق**، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار، چاپ اول، ۱۳۸۹-ش.
- ۲۰ . محقق داماد، مصطفی، **قواعد فقهیه**، تهران: اندیشه نو، چاپ بیست و سوم، ۱۳۸۲-ش.
- ۲۱ . مدنی تبریزی، حسن، **مسائل مستحدثه**، تهران، دانش، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۸۴-ش.
- ۲۲ . معین، محمد، **فرهنگ لغت معین**، تهران، نشر زرین، چاپ بیست و سوم، ۱۳۸۶-ش.
- ۲۳ . مفید، محمد بن محمد (شیخ مفید)، **المقنعة**، قم، جامعه مدرسین، چاپ ششم، ۱۴۱۹-ق.
- ۲۴ . مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، **مجمع الفوائد و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۰۵-ق.
- ۲۵ . مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چاپ سی و دوم، ۱۳۸۰-ش.

- ۲۶ . موسوی بجنوردی، سید محمد، بررسی فقهی حقوقی تغییر جنسیت، قم، نواندیش، چاپ چهارم، ۱۳۸۶هـ-ش.
- ۲۷ . موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، نجف، مطبعة الآداب، چاپ بیست و دوم، ۱۴۲۵هـ-ق.
- ۲۸ . نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ بیست و سوم، ۱۳۸۵هـ-ش.